

ӘОЖ341.1/.8:070

А. Даркенбаев А. Дауренбекова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: aiana_da@mail.ru

Бұқаралық ақпарат құралдары саласындағы халықаралық ынтымақтастық

Бұл мақалада бұқаралық ақпарат құралдары саласындағы халықаралық ынтымақтастық мәселелері қарастырылған. Автор трансшекаралық деңгейде бұқаралық ақпарат құралдарын пайдаланудың құқықтық негізін реттейтін халықаралық-құқықтық нормаларды қарастыруға тырысқан. Бұқаралық ақпарат құралдары саласындағы халықаралық ынтымақтастықты реттеу бұқаралық ақпарат құралдарын пайдаланудың техникалық шарттары, халықаралық ақпарат алмасу, таратылатын ақпарат мазмұны сияқты негізгі мәселелерге тәуелді. Автор осы мәселелердің халықаралық-құқықтық реттелуіне назар аударған. Мақалада мемлекеттер арасындағы ақпараттық мәселелерді шешетін екіжақты және көпжақты мемлекетаралық келісімдерге талдау жасалған.

Түйін сөздер: бұқаралық ақпарат құралдары, халықаралық ынтымақтастық, екіжақты келісім, көпжақты келісім.

А. Даркенбаев, А. Дауренбекова Международное сотрудничество в области средств массовой информации

В данной статье было рассмотрено международное сотрудничество в области средств массовой информации. Автор попытался разобрать международно-правовые нормы, регулирующие деятельность средств массовой информации на трансграничном уровне. Международное сотрудничество в сфере средств массовой информации связан с проблемами технических условий, международного обмена информацией, содержания информации. Особое внимание уделяется международно – правовому регулированию данных проблем. В статье были рассмотрены виды межгосударственных двухсторонних и многосторонних соглашений, регулирующих информационные проблемы между странами.

Ключевые слова: средства массовой информации, международное сотрудничество, двухстороннее соглашение, многостороннее соглашение.

A. Darkenbaev, A. Daurenbekova The international cooperation in the field of mass-media

In this article were considered the international cooperations in field of the use of mass media. Author tried to make international legal norm governing the activities of the media. The international cooperation in the field of media associated with the problems of technical conditions, of international exchange of information, of information content. Attention is paid to international legal regulation of these problems. This article covered kinds of interstate bilateral and multilateral agreements authorizing problems of mass-media between the countries.

Key words: mass-media, international cooperation, bilateral agreement, multilateral agreement.

Қазіргі заман ақпараттық технологиялардың жетік дамыған дәуірі. Ақпаратты жинап, өңдеп және оны шартарапқа таратудың түрлі әдістері мен технологиялары адамзаттың секунд сайын жаңа ақпарат алуына, ақпаратпен алмасуына үлкен мүмкіндік тудыруда. Осыған

сәйкестрансшекаралық деңгейде бұқаралық ақпарат құралдарын пайдаланудың құқықтық негізін реттейтін халықаралық-құқықтық нормаларды бөліп қарастыру мәселесі туындайды. «Ақпараттық кеңістіктің құқықтық жағдайын, жеке адамдардың оны қолдану тәртібін реттейтін

халықаралық-құқықтық принциптер мен нормалар шартты түрде халықаралық ақпараттық құқық деген терминге ие кешендік институт болып табылады» [1].

Бұқаралық ақпарат құралдарына түсінік берерден бұрын, оның қатарына телекөрсетілімдер мен радиохабарларын тарату, тираждалған баспа, дыбыс және визуалды өнімдері (мысалы: газет-журнал, кітаптар, компакт-дискілер мен бейне-, магнитофон пленкалары, т.б.) жататынын айта кеткен жөн. Ғаламтордың даму заманында бұқаралық ақпарат құралдары санатына интернетті де жатқызуға болады. Дегенмен, дәл солай деуге, жаһандық ақпарат алмасу желісін пайдалануға нақты бекітілген заңды негіз жоқ. Тіпті, ғаламторды журналистика қатарына қосу немесе қоспау мәселесі журналистика саласының өзінде де әлі күнге дейін түрлі пікір тудыруда.

Бұқаралық ақпарат құралдары саласындағы халықаралық ынтымақтастықты реттеу бұқаралық ақпарат құралдарын пайдаланудың техникалық шарттары, халықаралық ақпарат алмасу, таратылатын ақпарат мазмұны сияқты негізгі мәселелерге тәуелді. Атап айтқанда, өзара ақаулар тудырмас мақсатында радиожиліктерді пайдалануды келісу, қоғамдық пікірді қалыптастыруға ықпал ететін теріс пиғылдағы ойларға тыйым салу немесе жағымды ойларды қолдау, мемлекеттердің идеологиялық мүдделері. Аталған мәселелер екі жақты және көп жақты негізде де жүзеге асырылады.

Мемлекеттер арасындағы ақпараттық мәселелерді шешуге екіжақты мемлекетаралық келісімдер ықпал еткен. Өзара байланыс саласындағы мұндай екіжақты келісімнің алғашқысы ретінде 1849 жылы жасалған телеграф желісін қосу туралы Австрия-Пруссия келісімін атауға болар. Әрине, телеграф желісі қалың бұқара халыққа арналған ақпараттарды таратпағандықтан, бұл уақытта да, бұл келісімде де бұқараға ақпарат таратудың мәселелері қарастырылмаған болатын. Бұл құжат хабарды кең ауқымда тарату техникасы пайда болмай тұрып қабылданған болатын. Ал уақыт өте келе кең көлемде хабар тарататын техниканың пайда болуымен қатар, таратылатын ақпараттың мазмұны туралы мәселелерді, радиожиліктерді пайдалану сияқты техникалық мәселелерді халықаралық-құқықтық реттеу қажеттілігі туындады.

Әсіресе, XX ғасырдың бас кезінде әлем бойынша белең ала бастаған көтеріліске деген ұрандардың, соғысқа деген насихаттың көбеюі халықаралық құқықтық реттеуді қажет етті. Шешуін іздеген мәселелер: төңкеріске шақыратын ойлар мен ұрандардың таратылуын шектеу және соғысты насихаттауды тоқтату болатын. Себебі, сол кездің өзінде өзге мемлекеттің рұқсатынсыз сол елдің халқына тиісті ақпарат таратудың түрлі техникалық әдіс-тәсілдері болған. Осы жәйттерді ескере мемлекеттер бірте-бірте шетелдік насихатты бұқаралық ақпарат құралдары арқылы шектей бастады. Оның дәлелі ретінде 1923 ж. Танжерде қабылданған испандық-франко-британдық келісімді айтуға болады. Бұл келісім Француздық және испандық Мароккодағы тәртіпке қайшы келетін Танжерден төнген насихатқа тыйым салды. Сол сияқты 1928 ж. Испания, Англия, Франция, Италия арасындағы келісімді, 1938 жылғы Англия мен Италия арасындағы араздыққа әкеп соқтыратын насихат жұмыстарын тоқтататын келісімді айтамыз. Осы жылы Литва мен Польша да баспа бетінде жауласпауды уағдаласып тиісті келісімге отырады. Кеңес Үкіметі де халықты ақпаратпен қамту барысында теріс пікір қалыптастыратын насихат жұмыстарын болдырмауды көздеп, мемлекеттер мүддесін сыйлау саясатын ұстанды. Нақтыласақ, өзге елдің үкіметіне қарсы бағытталған насихаттан теңқұқылық негізде бас тартты. Бұл принциптер 1918 ж. Брест келісінде, 1921 ж. Англиямен, Польшамен, Италиямен, Норвегиямен арадағы келісімдерде бекітілген еді. 1933 ж. КСРО мен АҚШ арасындағы келісімде де аталған принциптер орын алды.

Бұқаралық ақпарат құралдары арқылы насихат жұмыстарын халықаралық-құқықтық реттеумен қатар, өзара ақпарат алмасу жағы да тиісті келісімдер негізінде реттеліп отырды. Қазіргі таңда қоғамдық ұйымдар арқылы мекемелер мен жеке адамдар арасында ақпараттық өнімдермен алмасу үкіметаралық ақпарат алмасумен қатар жүріп жатыр. Ақпарат алмасудың аса маңызды мәселелері саяси мәселелермен қатар мемлекетаралық деңгейде талқыланып, шешіледі.

Халықаралық ақпарат алмасуға халықаралық құқықтың жалпы императивті принциптері ықпал етеді. Ал арнайы принциптер императивті принциптерді толықтырып тұрады. «Ар-

найы принциптерді жекелесек, халықаралық қауымдастықтың мініне ұшыраған ой-пікірлерді мемлекеттер тоқтатуға міндетті; мемлекеттердің өздерінің саяси, экономикалық, мәдени мақсат-мүдделерін жүзеге асыруда ақпараттық инфрақұрылымдарын дамыту құқығы; мемлекеттердің телекөрсетілімдері мен радиохабарларды трансшекаралық таратуды жүзеге асыру немесе бекіту құқығы; тұрғындардың ақпарат алуға еркіндігін мемлекет қамтамасыз етуге міндетті; ұлттық ақпарат құралдарының өзге елдің ішкі саясаты мен ісіне араласуын, шетелдік теріс насихат жүргізуін мемлекет болдырмауға, тоқтатуға міндетті; өз аумағында халықаралық қауымдастықтың тыйым салған және мемлекеттік қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке, халықтың денсаулығы мен санасына қауіпті ой-пікірлерді таратуға қарсы тұруға мемлекет құқылы»[2].

Журналистика саласында шетелдік ақпаратты жинап, өңдеп, оны таратушы, сонымен қатар халықаралық ақпараттың маңызды ақпарат көзі ақпараттық агенттіктердің қызметкерлері. Еуропаның біршама мемлекеттерінде шетел журналистері кәсіби журналист екенін айғақтайтын баспагерінің хаты негізінде үкіметтік ақпараттық мекемелерінде тіркеледі. ҚР Сыртқы істер министрлігі Қазақстан Республикасы аумағында шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдіктерін және олардың журналистерін аккредиттеуді жүргізеді. Сонымен қатар, Қазақстанда шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдіктері мен оның журналистерінің қызметі туралы «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» ҚР Заңында (24-баптың 2- тармағында) бекітілген: «Қазақстан Республикасында аккредиттелген шетел журналистерінің және басқа да шетелдік бұқаралық ақпарат құралдары өкілдерінің құқықтық жағдайы мен кәсіптік қызметі Қазақстан Республикасының заңдарымен және Қазақстан Республикасы бекіткен халықаралық шарттармен реттеледі» [3]. Мемлекетіміздің Конституциясын және «БАҚ туралы» Заңның нормаларын бұзған болса, шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарының өнімін таратуға сот тәртібімен тыйым салынады, ал интернет-ресурстар болып табылатын шетелдік бұқаралық ақпарат құралдары үшін – Қазақстан аумағында көрсетілген интернет-ресурстарға қол жеткізуді тоқтата тұру көзделеді. Бұл дегеніміз, жеке-

леген мемлекеттер мен жалпы халықаралық қауымдастықтың ақпараттық қауіпсіздігіне қатер төнген шақта көкейкесті мәселе болып табылады.

Ақпараттық саладағы халықаралық ынтымақтастықтың көптеген мәселелері мемлекеттер арасындағы көпжақты келісімдер арқылы шешіледі. Соның ішінде алғашқы халықаралық конвенция Телеграф байланысы мәселелеріне арналған болатын. Ол 1865 ж. Парижде, ал 1875 ж. Петерборда қабылданған еді. 1906 жылғы Берлин конференциясында Халықаралық телеграф одағы құрылған еді. Ал Мадридте 1932 ж. өткен конференцияда Халықаралық электробайланыс одағы (ХЭО) құрылған болатын. Бұл Одақ әлі күнге дейін қызмет етіп келеді және БҰҰ арнайы мекемесі болып табылады. Бірнеше рет өзгеріске ұшыраған ХЭО-ның қазіргі конвенциясы 1998 ж. Миннеаполисте бекітілген болатын. Оның қатарында 150-ге жуық мүше-мемлекеттер бар. Ғалым Ю.М. Колосовтың айтуынша, ХЭО Конвенциясының талаптары ақпаратты таратудың мәселелерін ғана реттемейді, негізінен ХЭО жиіліктерді пайдалану мәселесін, яғни ақпарат таратудың техникалық мәселелерін қамтуы тиіс.

1936 ж. Женевада бейбітшілік мақсатта радиохабарларын тарату туралы халықаралық конференция өткізіліп, әлі де маңыздылығын жоғалта қоймаған конвенция қабылдады. Қатарына КСРО-мен бірге 37 ел мүше болған конференция нәтижесінде Радиохабар таратуды бейбітшілік мақсатта пайдалану туралы конвенция қабылдап, оған 22 мемлекет қол қойды. БҰҰ Бас Ассамблеясының 1954 ж. сессиясы аталған Конвенция ақпарат еркіндігі саласындағы маңызды фактор болғандығын мойындап, №841 (IX) қарарында бекітті.

БҰҰ БА 1947ж. 3 қарашадағы №110 (II) қарары бейбітшілікке қауіп төндіретін, бейбітшілікті бұзатын немесе басқыншылық әрекеттерін мақсат ететін насихатты қатаң сынға алады. Осы сияқты және БҰҰ БА бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалану туралы басқа да қарарлары, мемлекеттердің бұқаралық ақпараттар таратуда нұсқауға алуы тиіс принциптер тізбегін құрайды.

Әрбір мемлекет бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалануда өз мүдделеріне, саяси көзқарастарына және дәріптейтін идеоло-

гияларына қайшы келмейтінарнайы нормалар меноларды халықаралық-құқықтық реттеудің принциптерін құра алды. Ұстанған бағыты бір болған мемлекеттер ақпарат саласын құқықтық реттеуде бірауыздан қабылдап, қол қойған біршама құжаттар қатарын бұқаралық ақпараттардың мазмұнын айқындайтын нормалар құрайды. Төменде келтірілген халықаралық-құқықтық актілер аталған нормалардың қайнар көздері болып табылады:

о БҰҰБА 1946ж. №59 қарары (ақпарат еркіндігі мен оны теріс пайдаланбау туралы);

о БҰҰ БА 1947ж. №110 қарары (бейбітшілікке қауіп төндіретін, бейбітшілікті бұзатын немесе басқыншылық әрекеттерін мақсат ететін насихатты қатаң сынайды);

о БҰҰ БА 1947 №127 қарары (мемлекеттер достастығына кері әсер ететін жалған немесе бұрмаланған ақпарат таратумен күресу мүмкіндігін берді);

о 1948 ж. Жалпығаортақ адам құқығы декларациясы (мемлекет шекарасына тәуелсіз адамның ақпаратқа деген құқығы);

о 1966 ж. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық келісім (мемлекет қауіпсіздігін, тұрғындар денсаулығы мен адамгершілігін қорғау үшін ақпарат еркіндігі шектелуі мүмкін);

о 1978 ж. ЮНЕСКО бұқаралық ақпарат құралдарының бейбітшілікті және халықаралық өзара түсіністікті нығайтуға, адам құқығын дамыту мен нәсілшілдікке, апартеидке және соғысқа арандатушылықпен күреске қосқан үлесіне қатысты негізгі принциптер туралы декларациясы;

о БҰҰ БА 1982ж. №37/92 «Тікелей телекөрсетілімдерін тарату үшін мемлекеттердің жасанды Жер серіктерін пайдалануын реттейтін принциптер».

Бұқаралық ақпарат құралдарын трансшекаралық пайдаланудың техникалық және коммерциялық мәселелері келесі құқықтық актілермен реттеледі:

о 1906 ж. Халықаралық радиотелеграф одағын құрған Берлин конвенциясы;

о 1923 ж. Порнография басылымдарына және оларды сатуға жол бермеу туралы халықаралық конвенция;

о 1936 ж. Радиохабар таратуды бейбітшілік мақсатта пайдалану туралы Женева конвенциясы;

о 1949 ж. Оқу, ғылыми және мәдени сипаттағы бейне, дыбыс материалдарымен халықаралық алмасуды жеңілдету туралы келісім;

о 1952 ж. Халықаралық теріске шығару құқығы туралы конвенция;

о 1958 ж. Ресми басылымдар мен үкіметтік құжаттармен халықаралық алмасу конвенциясы;

о 1965 ж. Станциядан ұлттық аумақтан тыс жерде хабар таратуды тоқтату туралы келісім;

о 1974 ж. Жер серігі арқылы жеткізілетін бағдарламалы сигналдарды тарату туралы Брюссель конвенциясы;

о 1989 ж. Трансшекаралық телевидение туралы Еуропа конвенциясы;

о 1992 ж. ХЭО Жарғысы мен Конвенциясы және міндетті сипаттағы ХЭО тәртіптері.

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы Жарғысына сәйкес бірлескен қызмет қатарына байланыс жүйесін дамытудағы ынтымақтастық, ортақ ақпараттық кеңістікті дамытудағы ықпалдастық та жатады. Ең бастысы, ТМД құру туралы келісімде мүше-мемлекеттер арасында ақпарат беру, тарату еркіндігі қамтылған[4].

Ақпарат алуға, оны өңдеп, таратуға әрбір адам құқылы-ақ, бірақ қоғамдық пікірді оң немесе теріс бағытта қалыптастыру құралы болып табылатындықтан, ақпаратқа еркіндік беріліп, шектеу де қойылуы заңды құбылыс. Әрбір ақпарат идеологиялық мүддеге негізделген өнім және оны тұтынушылар дұрыс-бұрыстығын білместен түрлі жағдайда қабылдауы моральдық тұрғыда зиян келтіруі ықтимал. Алайда таратылатын ақпараттың қайсысы хабар, қайсысы насихат екенін айыра жіліктейтін арнайы механизмдер, құралдар жоқтың қасы. Сонымен бірге, қоғам сынына ұшыраған белгілі ой-пікірлердің насихатталғаны үшін жүктелетін жауапкершілік те қатаң болуы тиіс. Халықаралық ақпараттық құқықтың басты міндеттерінің де бірі осы мәселе болып табылады.

Әдебиеттер

1 Айдарбаев С.Ж., Шумилов В.М.. Международное публичное право. Алматы, Қазақ университеті, 2012. 285 б.

2 Ермичева Е.В. Международно-правовые аспекты деятельности средств массовой информации: Дисс.к.ю.н. М., Изд-во: Дип. Академия МИД РФ, 2003. 177 с.

3 «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» ҚР Заңы. Алматы, Жеті Жарғы- 1999, 24б.

4 Конвенция Содружества Независимых Государств о правах и основных свободах человека (от 26.05.1995 г.). 11-ст.(1). <http://base.spinform.ru/website>

5 Декларации "О средствах массовой информации и правах человека" (от 23 января 1970 г.) Консультативная Ассамблея Совета Европы. <http://online.zakon.kz/>

6 Конвенция и Устав Международного союза электросвязи (от 22.12.1992 г.). Право и этика в работе журналиста: Сборник документов. Екатеринбург, 1993. <http://online.zakon.kz/>

7 Устав Организации Объединенных Наций и Статут Международного Суда. Сб. Действующее международное право в 3-х тт. – М., Изд-во: МНИМП, 1996. Т. 1.

8 Свобода доступа к информации. НПО Article 19. www.article19.org

References

1 Aidarbayev S.Zh., Shumilov V.M.. Mejdunarodnoe publichnoe pravo. Almaty, Izd.:Kazakh Universitety, 2012. 285 b.

2 Ermicheva E.V. Mejdunarodno-pravovye aspekty deyatel'nosti sredstv massovykh informazi: Diss. k.u.n. M.: Izd.:Diplomaticeskaya Akademiya MID RF, 2003. 177 s.

3 «Bukaralyk akparat kuraldary turaly» KhR Zany. Almaty, Jeti Jargy, 1999, 24b.

4 Konvencya Sodrujestva Nezavisimyx Gosudarstv o pravax I osnovnyx svobodax cheloveka (ot 26.05.1995 g.). 11-st.(1). <http://base.spinform.ru/website>

5 Deklaracya "O sredstvax massovoy informazi I pravax cheloveka" (ot 23.01.1970 g.) Konsultativnaya Assambleya Soveta Evropy. <http://online.zakon.kz/>

6 Konvencya I Ustav Mejdunarodnogo Souza Elektrosvyazi (ot 22.12.1992 g.). Pravo I etika v rabote jurnalista: Sbornik dokumentov. Ekaterinburg, 1993. <http://online.zakon.kz/>

7 Ustav Organizatsii Obiedinenyx Natsii I Statut Mejdunarodnogo Suda. Sb. Deystvuushee mejdunarodnoe pravo v 3-x tt. – Sostaviteli: U.M.Kolosov, E.S.Krivchikova. M., Izd.:MNIMP, 1996. T. 1.

8 Svoboda dostupa k informatsii. NPO Article 19. www.article19.org